

ESERCIZI LEZIONE 23

1. Periodo ipotetico indipendente: il primo tipo

1. *Si haec vox Licinii hortatu praeceptisque conformata nonnullis aliquando salutis fuit, huic profecto ipsi et opem et salutem ferre debemus.* 2. *Si sunt di neque ante declarant hominibus quae futura sint, aut non diligunt homines aut, quid eventurum sit, ignorant.* 3. *Si mihi di faciles, si sunt in amore secundi, invitis oculis haec mea verba leges.* 4. *Si quid est in me ingenii, aut si qua exercitatio dicendi aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, earum rerum omnium A. Licinius fructum a me repetere debet.* 5. *Fauni vocem numquam audiui; tamen tibi, si audivisse te dicis, credam.* 6. *Si vultis haec audire, date diem; si ne hoc quidem impetro, non meruistis.* 7. *Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria.* 8. *Memoria minuitur nisi eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior.* 9. *Ea de caede quam verissime expediam, si pauca supra repetiero ab initio.* 10. *Signa ostenduntur a diis rerum futurarum; in his si qui erraverunt, non deorum natura sed hominum coniectura peccavit.*

2. Periodo ipotetico indipendente: il secondo tipo

1. *Ego si hoc dicam, me tua causa praetermisisset provinciam, tibi ipse levior videar esse.* 2. *Quae te si iubeat rex dominusque, neges?* 3. *Si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnis artis partes consequi nemo potuerit.* 4. *Si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta, per homines eloquentissimos importata.* 5. *Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.* 6. *Non me per altis ire si iubeas nives pigeat gelatis ingredi Pindi iugis.* 7. *Haec si tecum patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit?* 8. *Dies iam me deficiat, si quae dici in eam sententiam possunt coner expromere.* 9. *Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum aut insidiarum negem, mentiar.* 10. *Si quaeratur quis musicus, quis grammaticus, quis poeta vere nominetur, possim explicare, quid eorum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque sit postulandum.*

3. Periodo ipotetico indipendente: il terzo tipo

1. *Si quid haberem quod ad te scriberem, facerem id et pluribus verbis et saepius.* 2. *Quod suades ut ad Quintum scribam de his litteris, facerem, si me quicquam istae litterae delectarent.* 3. *Nostrorum equitum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent.* 4. *Obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus.* 5. *Si incertum fuisset quisnam exitus illius iudicii futurus esset, veri similis tamen esset eum potius corrupisse qui metuisset ne ipse condemnaretur quam illum qui veritus esset ne alter absolveretur.* 6. *Animus si ostendi et si in ulla materia perlucere posset, intuentes nos confunderet: ater maculosusque et aestuans et distortus et tumidus.* 7. *Pons Sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles.* 8. *Miror cur me accuses cum tibi id*

facere non liceat. Quod si liceret, tamen non debebas. 9. Id paene fecit nisi tua malitia adfuisset. 10. Egreditur castris Romanus, vallum invasurus ni copia pugnae fieret. 11. Si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur perficere non potuit. 12. Nisi multorum praeceptis mihi ab adolescentia suassem nihil esse in vita magnopere expetendum nisi laudem atque honestatem, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes obiecissem.

4. Periodo ipotetico dipendente

1. Metuo, si tibi denegem quod me oras, ne te leviolem esse erga me putes. 2. Neque dubitare debent nostri homines quin, si Helvetios superaverint, Romani una cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi. 3. Memini noctis illius cum tibi vigilanti vana quaedam miser atque inania falsa spe inductus pollicebar, me, si essem in patriam restitutus, praesentem tibi gratias relaturum. 4. Non dubitabat quin, si ipse Verrem convenisset, aequitate causae, auctoritate sua Ligus commovere hominem posset. 5. Facturusne operae pretium sim, si a primordio res populi Romani perscripserim, nec satis scio nec, si sciam, dicere ausim¹. 6. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit ut nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. 7. Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. 8. Caesar negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibeturum ostendit. 9. Ipse Caesar praecepit vobis quodam modo, patres conscripti, ne sibi adsentiremini, cum ita dixit, aliam sententiam se dicturum fuisse eamque se ac re publica dignam, nisi propinquitatem impediretur. 10. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse quam si esset usus illo iudiciali genere defensionis et oratione summissa conciliasset iudicum animos sibi crimenque ipsum sollicitate redarguisset? 11. Hanc istum otii et pacis hostem causam arrepturum fuisse ad incendia, caedes, rapinas, nolo, pontifices, suspicemini nisi videritis. 12. Dicunt se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum, sed se extra ordinem nihil cuiquam dare. 13. Magno opere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore ut aequis condicionibus ab armis discedatur. 14. Illis damus consilium ne se hostibus dedant, quamquam perituri sint nisi fecerint.

5.

Etenim si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, hunc autem aut praeter ceteros aut cum paucis sustineret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingenii, voce erudita et Romanis Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum videret. Equidem angor animo non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis egere rem

I ausim = audeam.

publicam, quae didiceram tractare quibusque me adsuefeceram quaeque erant propria cum praestantis in re publica viri tum bene moratae et bene constitutae civitatis. Quod si fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere arma posset et manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio, tum profecto fuit, cum patrociniū pacis exclusum est aut errore hominum aut timore. Ita nobismet ipsis accidit ut, quamquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus quod, quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum confugere deberet non inertiae neque desidia, sed otii moderati atque honesti, cumque ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam quandam maturitatem et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quem ad modum salutariter uterentur non reperiēbant.

6.

Non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad vos causa eius modi delata sit eius qui lege non teneatur, etiam si is invidiosus aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis et religioni potius vestrae quam odio pareatis. Est enim sapientis iudicis cogitare tantum sibi a populo Romano esse permissum quantum commissum sit et creditum, et non solum sibi potestatem datam verum etiam fidem habitam esse meminisse; posse quem oderit absolvere, quem non oderit condemnare, et semper non quid ipse velit sed quid lex et religio cogat cogitare; animadvertere qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Cum haec sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, cum illam iudicandi causa tabellam sumpserit, non se reputare solum esse nec sibi quodcumque concupierit licere, sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem; libidinem autem, odium, invidiam, metum cupiditatesque omnis amovere maximique aestimare conscientiam mentis suae quam ab dis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa cum honestate vivemus. Haec si T. Attius aut cognovisset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem quod ei videatur statuere et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluenti voluntate nimium, pro rei dignitate parum, pro vestra prudentia satis dixisse videor.

7.

Philosophi summi nequedum tamen sapientiam consecuti nonne intellegunt in summo se malo esse? Sunt enim insipientes, neque insipientia ullum maius malum est. Neque tamen lugent. Quid ita? Quia huic generi malorum non adfingitur illa opinio, rectum esse et aequum et ad officium pertinere aegre ferre, quod sapiens non sis, quod idem adfingimus huic aegritudini, in qua luctus inest, quae omnium maxuma est. Itaque Aristoteles veteres philosophos accusans, qui existimavissent philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse; sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore phi-

losophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset, hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguum vitam dedisset; quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse ut omnibus perfectis artibus omni doctrina hominum vita erudiretur². Querebatur igitur se tum, cum illa videre coepisset, extingui. Quid? Ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur multa se ignorare et multa sibi etiam atque etiam esse discenda?

8.

Quaeres a nobis, Gratti, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt ut nihil possint ex eis neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre; me autem quid pudeat qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? Qua re quis tandem me reprehendat, aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque id eo mihi concedendum est magis quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas quae, quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe quae summa sunt ex quo fonte hauriam sentio.

2 L'apodosi irreal (futurum fuisse ut ... erudiretur) dipende da un'espressione sottintesa del tipo Theophrastus dicebat.